

УДК 316.77

Л.Г. Дротянко, д-р філос. наук, проф. (Київ),
В.О. Жолдоков, PhD (Женева)**МУЛЬТИКУЛЬТУРАЛІЗМ КОМУНІКАТИВНИХ ПРОЦЕСІВ У ГЛОБАЛІЗОВАНОМУ СВІТІ**

Гуманітарний інститут Національного авіаційного університету

У статті автори прагнуть виявити особливості протікання комунікативних процесів у країнах, де феномен мультикультуралізму суттєво впливає на міжкультурні стосунки представників різних етнічних груп в умовах глобалізації.

Вступ

Феномен глобалізації ось уже більше десяти років нового тисячоліття обговорюється як у повсякденному житті в засобах масової інформації, так і в колі науковців. Тим не менше інтерес до нього не падає, оскільки цей феномен прямо чи опосередковано торкається більшості населення Землі й охоплює всі сфери буття людей. Глобалізаційні процеси спричиняють трансформації у сферах економіки, політики, культури, побуту, суттєво впливаючи не лише на свідомість, але й на психіку людей. Та найсуттєвішим, на нашу думку, явищем, викликаним глобалізацією, є мультикультуралізм, якого не уникла майже жодна спільнота.

Про це явище багато сказано й написано, проте воно залишається ще недостатньо дослідженим, оскільки не виявлений увесь комплекс його глибинних причин, а головне – можливі його наслідки для окремих регіонів і для всього людства. Це й визначило мету написання статті, яка полягає у виявленні особливостей комунікації в мультикультурних суспільствах в умовах глобалізації.

Основна частина

У філософських і наукових публікаціях переважно йдеться про наслідки мультикультуралізму, які виявилися вже зараз, але більш віддалені перспективи цього явища окреслені менш рельєфно. Як і глобалізація, мультикультуралізм є багатовимірним і багатоаспектним, тому ми торкнемося лише одного з аспектів, на наш погляд, найвагомішого – комунікативного, адже міжкультурна комунікація найчастіше веде або до порозуміння, або до виникнення конфліктних ситуацій у мультикультурному середовищі.

Рецепція стосовно цього аспекту вимагає детального розгляду змісту мультикультуралізму як глобального феномену, тим більше, що він по-різному тлумачиться різними дослідниками. Так, Ф.Фукуяма ставить під питання можливості виживання універсалістських форм культурної ідентичності «під атаками з боку принципової віри в мультикультуралізм, яка переходить межі культурної багатоманітності й вимагає захоплення культурних відмінностей» [1, с.382-383]. Головна ідея тут ґрунтується на моральному релятивізмі, який полягає в тому, що будь-який окремий набір цінностей не може домінувати в суспільстві.

С.Хантінгтон називає феномен мультикультурності безпосереднім викликом Сполученим Штатам Америки, оскільки формування американської нації відбувалося на міжкультурній

основі, коли носіями різних культур були не лише представники різних етносів і релігій, але й різних рас. Він пише, що впливові групи інтелектуалів у США «в ім'я мультикультурності обрали об'єктом своєї критики ототожнення США із західною цивілізацією, заперечуючи існування єдиної американської культури, і підтримують расові, етнічні й інші субнаціональні культурні особливості та угруповання» [2, с.498]. Замість спроби ідентифікувати США з іншою цивілізацією американські мультикультуралісти прагнуть створити країну з багатьох цивілізацій, тобто таку, яка б не належала до жодної цивілізації й була б позбавлена культурного ядра. Тому в самих США точиться постійна сутичка між мультикультуралістами та захисниками західної цивілізації.

Небезпечні наслідки в процесі мультикультуралізації вбачає й російська дослідниця Н.Л.Полякова. Зокрема, вона називає дві загрози, які тамує в собі мультикультуралізація для національної держави. Спираючись на права людини, перш за все на право пересування, різні етнічні групи вимагають встановлення прозорих кордонів і прав бути присутніми й жити в межах будь-яких національно-державних утворень. Окрім того, мультикультуралізм і як принцип, і як практика може мати свої наслідки для національного і гомогенного соціокультурного простору національної держави. Імігрантські етнічні й релігійні групи зберігають свою культурну ідентичність, що не дозволяє їм до кінця проходити процеси асиміляції, а іноді вони чинять активний спротив такій асиміляції. Це призводить до штучних розривів універсального культурно-нормативного простору національно-державної території, до утворення іншокультурних лакун [3, с.369], а в кінцевому підсумку – до політичних конфліктів на етнокультурному та релігійному ґрунті.

Особливо небезпечними є негативні наслідки мультикультуралізму у сфері релігійного життя, зокрема в міжкультурній комунікації віруючих титульної нації та етнічних меншин, представники яких сповідують інші релігії. Щоправда, як слушно зазначає Ю.Хабермас, у таких випадках йдеться «не стільки про зневагу до релігійних меншин, скільки про такі спірні питання, як встановлення національних свят, законодавство про державну мову/мови, сприяння навчанню етнічних чи національних меншин рідними мовами, правила про квоти для жінок, негрів і корінного населення в політиці, на робочих місцях чи в університетах» [4, с.249]. На його думку, тим не менше з точки зору

рівномірної інклюзії (включення) всіх громадян релігійна дискримінація вбудовується в ряд культурної чи мовної дискримінації, дискримінації за статтю або тілесними ознаками.

Як засвідчує світовий досвід функціонування мультикультурних співтовариств, і з боку державних установ, і з боку пересічних громадян спостерігається негативне ставлення до прагнення представників етнічних чи релігійних меншин до носіння обрядового вбрання чи відправлення релігійних культів. Так, загальновідомими стали нещодавні випадки сутичок із цього приводу у Франції, де дівчатам-мусульманкам законом заборонено носити на заняття в школах і університетах культову головну хустку. Таких прикладів можна наводити чимало. Проте дискримінація на релігійній підставі ще ніколи й ніде у світі не сприяла встановленню громадянського миру в суспільстві.

У цьому зв'язку важливим видається застереження Ю.Хабермаса: «Імпульс до рефлексії, який вимагає від релігійної свідомості у світоглядно плюралістичних суспільствах,... служить взірцем для ментального облаштування мультикультурних суспільств. Адже мультикультуралізм, який не припускає неправильного саморозуміння, не утворює дороги з однобічним рухом для культурного самоствердження груп, кожна з яких має власну ідентичність. Рівноправність співіснування різних життєвих форм не повинна вести до якоїсь сегментації. Вона вимагає інтеграції громадян – і взаємного визнання їхніх субкультурних общин – у межах спільної політичної культури» [4, с.252-253]. Своєрідним взірцем взаємного визнання в міжрелігійній комунікації може слугувати налагодження діалогу між Константинополем і Римом, між церковними ієрархами різних релігій і конфесій (православними, мусульманськими, буддистськими і т.д.) в Російській Федерації, об'єднання зарубіжної Руської церкви з Руською православною церквою Московського патріархату тощо. Прикладом полілогу в міжрелігійних відносинах можна назвати й спільне проведення богослужінь вищим духовенством різних релігій та конфесій, що спонукає до діалогу й віруючих.

Аналізуючи роль релігії в процесі руху людства до об'єднання, К.Ясперс наголошував саме на діалогічності стосунків між релігіями й конфесіями в цьому процесі. Він писав: «Людина як явище в світі зовсім не повинна належати до одного й того ж типу, але багатоманітність людей не повинна виключати їх спільний інтерес. Бо при всій відмінності нашого історичного походження коріння наше занурене в спільний ґрунт. На цьому базується вимога безмежної комунікації, яка у світі явищ є шляхом до виявлення істини. Тому співбесіда – єдиний шлях для вирішення важливих питань... будь-якого аспекту нашого буття» [5, с.233]. Причому він вважав, що лише на основі віри це спілкування набуває імпульсу та змісту.

Враховуючи той факт, що релігійний фактор більшою чи меншою мірою є визначальним у всіх етнічних культурах, міжкультурна комунікація має супроводжуватися й міжрелігійною, оскільки вона

усуває, на думку філософа, нетерпимість до інших релігійних вірувань. Як зазначав К.Ясперс далі, «кожна людина, якою б нетерпимою не була її поведінка, повинна бути здатною до терпимості, тому що вона людина» (Там само). Глибока переконаність видатного мислителя XX століття в тому, що «тенденціям нашої епохи до розмежування, ізолюваності, фанатизму груп... протистоять тенденції об'єднання на основі простих великих істин» [5, с.237], знаходить своє підтвердження в багатьох регіонах планети. Поділ же людей за конфесійною ознакою поглиблюється, коли релігійні відмінності народів і етносів надмірно політизуються, заважаючи встановленню міжрелігійної комунікації. Саме втручання політичної складової заважає комунікації між різними гілками християнства в Україні вже в наш час.

Як зазначав раніше один з авторів статті [6, с.170], гармонізація міжетнічних та міжрелігійних відносин може бути досягнута на засадах принципів толерантності й мультикультурності, оскільки в сучасному світі майже немає країн, населення яких було б гомогенним у етнокультурному й етнорелігійному відношеннях. Прагнення етнічних і релігійних спільнот у мультикультурних суспільствах до самоідентифікації нашоується на дію механізмів глобалізації, які призводять до змішування різних рас, націй, етносів та їх культур. Відбувається взаємопроникнення, взаємне збагачення останніх, що вимагає шанобливого ставлення до кожної з культур в усій їх багатогранності. У міжрелігійних стосунках принцип толерантності виступає у вигляді екуменізму.

Останнім часом сформувався широкий спектр концепцій, який варіюється від есхатологічних прогнозів руйнівного «зіткнення цивілізацій» у сучасному світі (С.Хантінгтон) до досить оптимістичних уявлень щодо можливостей утворення гармонійних мультикультурних суспільств, зокрема в країнах Європи, де не існувало б загрози конфліктів на етнічно-релігійному ґрунті. Водночас, незважаючи на відмінність у підходах та прогнозах, прибічники тих чи інших концепцій сходяться в одному – визнанні кардинальної ролі феномену культури у взаємодії різних етнічних і релігійних спільнот.

Це визнання, наприклад, знаходить своєрідне відбиття у «типології націй», що була запропонована Ф.Майнеке, який поділяв їх на "політичні" й «культурні», і ще глибше розроблена Х.Коном й Е.Френсісом. Так, останній із названих вчених за тією самою парадигмою виділяє «етнічні» і «демотичні» нації. На його думку, етнічна, або «культурна», нація визначається як «етнічне суспільство, у політичному відношенні організоване в націю-державу і виключно ототожнюється з нею» [7, Р.387]. Цей тип нації формується на основі *jus sanguinis* (права родового походження). Водночас його демотична, або «політична», нація – демотичне суспільство, яке за обсягом є тотожним суверенній державі. Він визначає демотичне суспільство як «складне й етнічно гетерогенне суспільство, яке політично організоване таким чином, що всі його члени через спеціальні інститути прямо й без посередництва

субсоціумних структур пов'язані з центральною владою» [7, Р.383]. Інтеграція такого суспільства базується на демократичному врядуванні та культурній гомогенності, а його основа лежить у *jus soli* (праві місця походження).

Неважко помітити, що в рамках цієї концепції єдність суспільства або «нації» не мислиться без культурної однорідності, або гомогенності. Проте, якщо виходити з такого загальновідомого факту, що у світі зараз практично не існує країн, населення яких складалося б із представників одного етносу і/або однієї культури, досить проблематичним уявляється також існування будь-якої з націй визначених типів. До цього слід додати, як говорилося вище, й відмінність у релігійній приналежності представників цих суспільств.

Не менш складним у полікультурному середовищі є мовний аспект міжкультурної комунікації, коли у мовному спілкуванні діє принцип «свої – чужі». Цей принцип втілюється не лише в негативному ставленні до інших мов, але й у породженні образливих слів і фраз, якими характеризують представників інших етно-національних спільнот. Російський лінгвіст Л.П.Крисін, аналізуючи феномен етностереотипу в сучасній мовній свідомості, пише, що він пов'язується зі стандартним уявленням більшості людей, які входять до певного етносу, про людей інших етносів [8, с.450]. Для вивчення цього феномену важливо зрозуміти, які інтелектуальні, психічні, антропологічні особливості того чи іншого етносу стають об'єктами оцінки. Автор зазначає, що, в першу чергу, виділяється те, що є «не схожим» з даною етнічною чи національною культурою, що вирізняє етнос із-поміж інших. Це може стосуватися національних традицій і звичаїв, риси національного характеру, особливості анатомії, мовлення і т. ін. [8, с.451].

Дослідник наводить жаргонні слова і вирази, які побутують у російському мовному середовищі. Так, жаргонізмом «чурка» характеризується виходець із Середньої Азії, в якому подається уявлення про нього як про тупу людину, хоча насправді він погано знає російську мову і не розуміє, про що йому говорять. Словом «*вициганити*» характеризують вчинки тих людей, які здатні «отримати щось внаслідок надодірливих випрошувань», вважаючи, що ця риса притаманна саме циганам. Фразеологізм «некликаний гість гірший від татарина» говорить сам по себе. Або анекдоти про габровців із відповідного болгарського міста як про надзвичайно скупих і економних людей [8, с.452-453] тощо.

Проте принцип «свої-чужі» може відігравати не лише негативну роль у мультикультурних суспільствах. М.М.Бахтін писав про важливу роль чужих мов у процесі формування філософії. Він відмічав, що розгадування чужих мов, розкриття їхньої таємниці сприяли виникненню філософем: «Якби який-небудь народ знав лише свою рідну мову, якби слово для нього співпало з рідним словом його життя, якби в його кругозір не входило чуже слово, слово чужої мови, то такий народ ніколи не створив би таких філософем» [9, с.67]. І таке розуміння ролі чужого слова є важливим для розвитку будь-якої мови і загалом культури народу,

адже, як пише М.М.Бахтін далі, «рідне слово – «свій брат», воно відчувається як свій звичний одяг чи, ще краще, як та звична атмосфера, в якій ми живемо й дихаємо. В ньому немає таємниць; таємницею воно могло б стати в чужих вустах, притому ієрархічно-чужих, у вустах вождя, у вустах жерця, але там воно стає вже іншим словом, змінюється зовнішньо або вилучається із життєвих стосунків (табу для повсякденного вжитку або архаїзація мовлення), якщо тільки воно вже від самого початку не було у вустах вождя-завойовника іншомовним словом» [9, с.68].

У сучасному глобалізованому світі взаємовплив, змішування мов, з одного боку, збагачує повсякденне мовлення новими словами й виразами, але з другого – може порушувати баланс вжитку рідної мови та інших мов, що веде до збіднення рідної мови. На жаль, у полікультурних суспільствах мовне питання часто політизується й ідеологізується, що, на наш погляд, шкодить нормальному процесу культурного обміну.

При полікультурній організації суспільства, в якому співіснують різні життєві стилі, культурні форми, притаманні способу життя різних етнічних груп, відсутня універсальна культурна ієрархія. Тому тут утворюється складна система взаємодії різних культурних стилів [10, с.467]. У таких суспільствах питання про терпимість, толерантне ставлення до культурних відмінностей стоїть досить гостро. Причому це стосується як традиційних полікультурних країн, таких як Росія чи Сполучені Штати Америки, так і країн, в яких мультикультуралізм сформувався в останні десятиліття в процесі глобалізації, в тому числі й України.

Міжкультурна комунікація суттєво трансформується під впливом сучасних інформаційних технологій, які «задають культурі ХХ – ХХІ століть планетарний масштаб, при якому і успіхи, і проблеми, і саме мислення стають глобальними» [11, с.253]. Як би уряди європейських країн не намагалися закрити кордони від імміграції, ці країни об'єктивно рухаються до утворення полікультурних життєвих просторів, до асиміляції матеріальних і духовних цінностей інших культур, які проникають через їхніх носіїв. На цій основі поступово складаються нові культурні утворення на території цих країн, які не пов'язані вже ні з мовою, ні з релігією, ні з іншими етнічними особливостями. Наприклад, це стосується формування молодіжних субкультур, до яких належать представники різних рас, націй та етносів, і яких об'єднують спільні проблеми й інтереси (зокрема щодо оплати за навчання, отримання робочих місць після закінчення університетів тощо). В таких культурних утвореннях відсутні сутички на етнічному ґрунті, а міжкультурна комунікація сприяє засвоєнню цінностей різних культур.

На формування полікультурних спільнот суттєво впливає економічна глобалізація світових ринків, оскільки вона послаблює національну єдність у межах країни. Цей аспект проблеми мультикультуралізації розкриває Ю.Хабермас, звертаючи увагу на те, що глобальні ринки, як і

масове споживання й масовий туризм, сприяють світовому розповсюдженню або знайомству зі стандартизованими виробами масової культури, які переважно виробляються в США. Одні й ті ж кінофільми, моди на поп- і техномузику чи на джинси охоплюють і формують ментальність молоді навіть у віддалених регіонах; одна і та ж мова, так чи інакше асимільована англійська, слугує засобом взаєморозуміння між навіть далекими один від одного діалектами [12, с.291]. Позитивним тут є, на думку авторів статті, взаємопроникнення сучасних технологій у сфері матеріальної й духовної культури країн: навіть мультикультурні спільноти Африки, Латинської Америки тощо мають до них доступ. Проте є й інший бік економічної глобалізації – не розвивається національна економіка таких країн; нівелюються етнонаціональні традиції, музика, художня література; слабнуть зв'язки між поколіннями і т.п. явища.

Усвідомлення необхідності подолання культурно-цивілізаційних «розломів» та етнорелігійних суперечностей, з якими стикаються суспільства різних країн світу, призвело до піднесення на міжурядовий рівень полілогу релігій і культур, що виявляється у розгортанні суспільно-значимих міжнародних ініціатив. Так, на противагу доктрині «зіткнення цивілізацій» і прагнучи забезпечити позитивний внесок у вирішення згаданих проблем, Генеральний секретар ООН у 2005 році оголосив про створення при коспонсорстві прем'єр-міністрів Іспанії та Туреччини «Альянсу цивілізацій», мета якого полягає у ствердженні широкого консенсусу держав, культур і релігій згідно того, що всі спільноти неподільно зв'язані між собою в своїй належності до людства і залежать одна від одної в своєму прагненні до стабільності, процвітання й мирного співіснування.

«Альянс» намагається подолати поділ між спільнотами шляхом ствердження принципу взаємоповаги представників різних релігій та культурних традицій, а також шляхом мобілізації на погоджені дії у цьому напрямку. Надзвичайно важливо, що ці зусилля відображають волю переважної більшості народів у їх прагненні відмовитися від екстремізму і виявляти повагу до релігійного й культурного розмаїття. Одним із важливих завдань «Альянсу» є зміцнення співробітництва між країнами й народами різних культур та релігій і в процесі цього – надання допомоги в боротьбі із силами, що загострюють поляризацію суспільства та розпалюють екстремістські настрої. Він працює у партнерському зв'язку з урядами, міжнародними та регіональними організаціями, групами громадянського суспільства, фондами і представниками приватного сектору. Його мережа під назвою «Група друзів» на даний час уже охоплює 80 держав і міжнародних організацій [13], а бюджет формується з коштів, що надходять у фонд добровільних внесків від урядів, міжнародних організацій та установ, приватних закладів та осіб. Серед досягнень «Альянсу» – підтримка міжнародних, регіональних і національних проектів та ініціатив, зокрема створення баз даних оптимальної практики та передового досвіду,

матеріалів і ресурсів з питань міжкультурного діалогу і співробітництва, розробка механізмів швидкого реагування засобів масової інформації в умовах підвищення напруженості в міжетнічних та міжкультурних стосунках із метою оперативного надання форумів для конструктивного діалогу та обміну думками між відповідними соціальними групами, поширення інформаційних продуктів, створених з урахуванням етнокультурних або етноконфесійних аспектів, а також інша різноманітна діяльність включно до розширення можливостей працевлаштування для молоді на Близькому Сході тощо.

Висновок

Отже, як про те свідчить національна й міжнародна практика, розвиток і зміцнення міжкультурної, міжрелігійної комунікації й співробітництва і на цій основі взаєморозуміння, толерантності і взаємоповаги як між різними етнічними, релігійними і мовними групами всередині суспільств, так і між країнами, що належать до різних культур та цивілізацій, становлять собою ефективні засоби державної політики й діяльності громадянського суспільства. Вони плідно застосовуються для подолання конфронтаційних підходів та установок, екстремістських настроїв серед радикально налаштованих елементів усередині тих чи інших країн. Та без відповідних прагнень і зусиль громадянського суспільства в кожній країні, в якій мультикультуралізм відіграє суттєву роль, вирішити проблеми непорозуміння, а то й зіткнення на релігійному, мовному, звичаєвому тощо ґрунті неможливо. Україна тільки формує громадянські інститути, тому важливо, щоб вони знайшли підтримку з боку відповідних державних інституцій.

Список літератури

1. Фукуяма Ф. Великий разрыв / Ф.Фукуяма. – М.: АСТ, 2003. – 474 с.
2. Хантингтон Ст. Столкновение цивилизаций / Ст. Хантингтон. – М.: АСТ, 2007. – 571 с.
3. Полякова Н.Л. XX век в социологических теориях общества / Н.Л.Полякова. – М.: Логос, 2004. – 384 с.
4. Хабермас Ю. Между натурализмом и религией. Философские статьи. / Ю. Хабермас: пер. с нем. – М.: Издательство «Весь Мир», 2011. – 336 с.
5. Ясперс К. Смысл и назначение истории / Ясперс К.: Пер. с нем., 2-е изд. – М.: Республика, 1994. – 527 с.
6. Жолдоков В.О. Релігійний фактор міжетнічних відносин наприкінці XX – на початку XXI століть / В.О.Жолдоков. – Дис... канд. філос. н. – К., 2010. – 194 с.
7. Francis, Emerich. Interethnic Relations: An Essay in Sociological Theory. New York: Elsevier, 1976. – XX, 432 p.
8. Крысин Л.П. Этностереотипы в современном языковом сознании: к постановке проблемы // Философские и лингвокультурологические проблемы толерантности / Л.П.Крысин. – М.: ОЛМА-ПРЕСС, 2005. – 542с.
9. Бахтин М.М. Антропологистика: Избранные труды / М.М.Бахтин. – М.: Лабиринт, 2010. – 255 с.
10. Чепкина Э.В. Журналист как медиатор в межкультурной коммуникации // Философские и лингвокультурологические проблемы толерантности / Э.В.Чепкина. – М.: ОЛМА-ПРЕСС, 2005. – 542 с.
11. Артамонова Ю.Д. Текст СМИ в современной культуре: опыт философского анализа // Язык средств массовой информации. – М.: Академический Проект; Альма Матер, 2008. – С.248-263.
12. Хабермас Ю. Политические работы / Ю.Хабермас. –

М.: Праксис, 2005. – 368 с.

13. Alliance of Civilizations [Electronic resource]. – Access

regime: <http://www.unaoc.org/content/view/115/174/lang,english/>.

Л.Г. Дротянко, В.А. Жолдоков

МУЛЬТИКУЛЬТУРАЛИЗМ КОММУНИКАТИВНЫХ ПРОЦЕССОВ В ГЛОБАЛИЗИРОВАННОМ МИРЕ.

В статье авторы пытаются выявить особенности протекания коммуникативных процессов в странах, где феномен мультикультурализма существенно влияет на межкультурные отношения представителей различных этнических групп в условиях глобализации.

L. Drotynko, V. Zholdokov

MULTICULTURALISM OF COMMUNICATIVE PROCESSES IN THE GLOBALIZED WORLD

In the article the authors are trying to reveal the peculiarities of communicative processes in the countries, where the phenomenon of multiculturalism considerably influences on the intercultural relations of representatives of different ethnical groups in the globalization conditions.